

תוכן העניינים

ט	תודות
1	מבוא
5	הסיפורת של שולמית הראבן והיסטוריית ההתקבלות שלה
14	ניתוח ייצוגי החושים ככלי פרשני מהסובייקט היחיד, דרך תפיסת המוסר, להשקפת עולם פוליטית
19	
23	שער א: שאלה של זהות
25	1. סירוב עיקש להגדיר
37	2. נשים שונות
91	3. לתת לדמון משפחה וקול
114	4. בין שיגעון לשפיות
134	5. פליטים, מהגרים, ניצולי שואה
163	שער ב: אחרי הילדות
165	6. ציווי קטגורי חדש
171	7. הורים נעדרים, נוטשים, חסרי אונים
204	8. מוסר ומיניות
217	9. מוסר, אחריות ושפיות
225	10. מנהיגות ומוסר
240	11. מחויבותו של האמן כלפי החברה

253	שער ג: אני לבנטינית
255	12. פואטיקה ופוליטיקה
259	13. מה נעשה במיתוס
271	14. הומניזם לא אורתודוקסי
290	15. נאורות ואור
301	16. הראי העקום של האלגוריה
309	17. עיניים מאירופה
331	אפילוג: בדמדומים
339	נספח: סיפורים שלא כונסו
339	הפינוי הגדול – תשי"ב
351	אחד במאי אחר
357	צ'ייקובסקי הוא אשתו של ברהמס
363	רשימת מקורות וקיצורים ביבליוגרפיים
383	מפתח יצירות
387	מפתח שמות

מבוא

אמנות אין פירושה חידוד קיומן של חלופות, אלא, דרך צורתה בלבד, עמידה איתנה אל מול מהלכו של העולם, אשר מצמיד תמיד אקרה לרקתנו. (תיאודור אדורנו¹)

אביה של שרה, כיון שמעולם לא פגש את המוסר, כנראה ויתרו לו עליו. אפילו בירושלים של אז, שהיתה עיר נלבבת ושכונותיה נלבבות, נחשב דון יצחק אמריליו איש נלבב מאין כמוהו, אינו יכול לעמוד בפני מתיקותם של דברים כגון רוח צחה באבוב הסימטה כתום שרב, ובתוכה נשים שזופות, ילדים צבעוניים, יסמין זועק מרוב ריח ערבית בחצרות הערבים, רועה מאובק חוזר משדות ניקופוריה ועל זרועו טלה, ריחות מנוחה, זעתר ועראק.²

בעיית המוסר מופיעה במשפט הראשון הפותח את הספר "עיר ימים רבים" מאת שולמית הראבן. המשפט הסתום מעורר שאלות רבות: כמה חטא דון יצחק אמריליו למוסר? מדוע היה בלתי מוסרי? ומיהו ש"ויתר" לו על המוסר? האם אפשר בכלל לוותר על תביעות

1 אדורנו, מעורבות, עמ' 238.

2 עיר ימים רבים, עמ' 5 (פתיחת הספר). בהפניות שלא מצוין שם הכותב ההפניה היא לכתבי שולמית הראבן, המרוכזים בתחילת רשימת המקורות.

מוסריות? ובהמשך – מה הקשר בין הרועה שנושא טלה לשאלת המוסר? שאלות אלה – ועוד רבות אחרות, העולות במהלך קריאת הספר – חמקו מעיני מבקרים רבים, שלכם הלך שבי אחר תיאורי הנשים והילדים הצבעוניים, ריחות היסמין, הזעתר והעראק, וגם אחר המוזיקליות העמוקה של הטקסט. בקיצור, בלשונו של אהוד בן-עזר, "הנאה חושנית". לכן אולי סיכם בן-עזר את ביקורתו ב"שמץ של אכזבה לקורא שהוא מצפה, מעבר להנאה החושנית, שהספר גם ישאיר בו משקע ערכי כלשהו"³... למרבה הצער, זוהי ביקורת אופיינית.

שולמית הראבן הייתה סופרת, משוררת ומתרגמת, שכתבה נובלות וסיפורים קצרים ויפים בעברית נפלאה. הראבן הייתה גם מסאית פורה, שביטאה את דעותיה הפוליטיות בחדות ובבהירות. האם אלו שני פנים שונים ביצירתה? האם אלו "מקומות נפרדים", כמו שטענו מבקרים אחדים?⁴ בספר זה אטען שאין הדבר כך. הסיפור של הראבן פוליטי מאין כמוה, במשמעות הרחבה ביותר של המושג. כתיבתה רוויה במחויבות, באחריות וברגישות חברתית, ואלה אינן מסתרות בין השורות או מאחורי המילים, אלא דווקא בתוכן, באמצעי הביטוי עצמם. הפוליטיקה נמצאת בפואטיקה. בהמשך אראה, בין השאר, כיצד אותו "יסמין זועק מרוב ריח ערבית בחצרות הערבים" מבטא זעקה של ממש, ואיננו סתם מטפורה סינסתטית יפה המעניקה "הנאה חושנית".

כתיבתה של הראבן מתאפיינת במחויבות בלתי מתפשרת למציאות החברתית בישראל, לשפה העברית על כל רבדיה ולספרות. לדעתה של הראבן, שאותה ביטאה גם בהרצאות ובמסות, סופר טוב נדרש קודם כול למקצועיות, למומחיות של בעל מלאכה טוב.⁵ ובעל מלאכה טוב, כידוע, דואג להחליק היטב את פני השטח ומוודא

3 בן-עזר, עיר ימים רבים.

4 ראו הולצמן, מקומות נפרדים; פיין, שתי סופרות.

5 ראו למשל, הסופר כבעל מקצוע; "מדוע הביקורת מרבה לשגות?", עיוורים בעזה, עמ' 150; שבחי הסיפור הקצר.

שהתפרים, או הברגים והמסמרים, יישארו סמויים מעין. כך סיפוריה של הראבן מציגים פנים יפות לעילא ואינם מסגירים בקלות את הבעיות והשאלות הקשות המשוקעות בבסיסם, אך מתחת לפני השטח המלוטשים מסתתרים מורכבות וכאב. הפואטיקה המיוחדת של הראבן יוצרת מארג צפוף של משמעויות ודורשת קריאה צמודה וקשובה. את סיפוריה יש לקרוא לשיטתם ומתוכם, מתוך תשומת לב לפרטים ולבחירה המדויקת של המילים. כך מתגלים רעיונות, לעתים רעיונות רדיקליים שהקדימו את זמנם, ברובד הלשוני עצמו. לדוגמה, ב"עיר ימים רבים", כשחכם אמריליו מכנה את פרופסור ברזל יליד פרנקפורט, "האדום האדום הזה", יש לכינוי זה, בהקשר שבו נאמר, משמעויות חברתיות מרחיקות לכת המבטאות השקפת עולם שהייתה חריגה בשנות השבעים, בעת פרסום הספר. הכינוי מזהה את פרופסור ברזל האשכנזי, אדום השיער, עם עֶשֶׂו המקראי, על כל הכרוך בזיהוי זה! בחירות פואטיות מסוג זה דורשות מהקוראים תשומת לב רבה, רגישות לשונית ונכונות להתעכב ולשאול שאלות לא רק על הדמויות, על מעשיהן ועל היחסים ביניהן, אלא גם על אופני הניסוח של פסקאות תיאוריות, משפטים ומילים. הפואטיקה המיוחדת להראבן מקשה לעתים על הקוראים לגעת בנקודות הנכונות, שהן מטבען גם הכואבות ביותר. קל להיסחף ביפי לשונה של הראבן, ליהנות מהמקצבים ומהשפה המדויקת, הרגישה והגמישה, שעושרה הלשוני שמור לה אך לטובה. אך כדי לעמוד על הרעיונות הגלומים בסיפורים צריך דווקא להתעכב, לחשוב, לשאול ולהתווכח. מטרת הספר הזה היא אפוא לעכב את הקריאה בסיפורת של הראבן.

הביטוי "סופרת של סופרים" מציין בדרך כלל סופרת שמוערכת בעיני יודעי דבר, אנשי ספרות, אך לא בעיני הקהל הרחב. שולמית הראבן הייתה "סופרת של סופרים" ולא של מבקרים, והדבר ניכר בהשוואה בין התקבלותה הבעייתית במחקר ובין מה שכתבו עליה סופרים כיוורם קניוק, מוריס פרחי ודויד גרוסמן.⁶ עד כה לא פורסם

מחקר המוקדש כולו לסיפורת של הראבן. ספר זה בא למלא את החסר.

בדברים שנשא לזכרה של שולמית הראבן אמר דויד גרוסמן: "היו לנו שיחות רבות בשנים האלה, בראש ובראשונה על ספרות, [...] מה חושפים, מה מעדנים, מה מסתירים, ומה בשום פנים ואופן אסור לומר, כדי שהוא יהפוך ללבו של הסיפור".⁷ אכן, בפואטיקה של הראבן רעיונות מורכבים אינם נמסרים על ידי המספרת או הדמויות, אלא מועברים באמצעות בחירה מודעת ומוקפדת של אופני ביטוי. מאפיינים שוליים לכאורה של דמויות משניות, כגון קולו הצלול של טיו יוסף או יכולות הבישול הדלות של גרסיה אמריליו ב"עיר ימים רבים", צופנים בחובם רעיונות מורכבים. הנה דוגמה מתוך פתיחת הסיפור הקצר "בנדיקטין". הסיפור מתרחש בחורף, בעיירה צרפתית על חוף נורמנדי:

מזג-אוויר כזה פירושו ים, רעשים כבדים, הלמות ברזלית של טעינה ומשקל העוגן, חבטה, כבסחבה מלוחה, הישר בלחי, [...] מזג-אוויר כזה פירושו סוודר מלחים כבד, שחור, שלחלוחית יושבת טפין-טפין על צמרן כמו ארבה; [...] מזג-אוויר כזה ריחו כצלחת סרטנונים לפצה; להחזיק ספל חם ולשתות לאט, לאט, בנשימות עמוקות, הרחק מיריקות הים, פינת מרגוע בהמלת השיח החורפי [...] ⁸.

בהמשך אעמוד ביתר פירוט על משמעויותיו של התיאור. לעת עתה אצביע רק על הניגוד הבסיסי בין החום שבפנים לקור שבחוץ: ניגוד זה מבטא בהמשך הסיפור את המתח שבין שתי קבוצות אוכלוסייה החיות זו לצד זו בעיירה קטנה ומרוחקת. נושא הסיפור הוא האיבה רבת-השנים בין שתי קבוצות שונות זו מזו הנאלצות לחיות יחד במקום אחד – נושא שמשמעויותיו הפוליטיות מוכרות היטב לכל ישראלי, וטיפולו של הראבן בו מעורר מחשבה עמוקה. אך כמה קל

7 גרוסמן, לזכרה. והשוו ג'יימסון, הלא מודע, עמ' 60.

8 בחודש האחרון, עמ' 66-76. הציטוט מעמ' 66.

לקרוא את הסיפור כאנקדוטה משעשעת וכתובה היטב על חיי דייגים בנורמנדי, אשר אינה מותירה "משקע ערכי כלשהו".

הסיפורת של שולמית הראבן והיסטוריית ההתקבלות שלה

שולמית הראבן נולדה בוורשה ב־27 ביולי 1930 לנטליה ואברהם ריפתין. אביה היה עורך דין אמיד וציוני פעיל, ושולמית למדה עברית כבר בוורשה. לאחר פלישת הגרמנים לפולין הצליחה המשפחה להימלט והגיעה לירושלים ב־1940, שם למדה שולמית בגימנסיה העברית. במלחמת השחרור שירתה בהגנה כחובשת קרבית בירושלים. לאחר מכן הייתה ממייסדי גלי צה"ל ו"קצינת מעברות" בפיקוד דרום. ב־1954 נישאה לאלוף הראבן ולשניים נולדו בן, איתי, ובת, גיל. המשפחה חיה כמה שנים בתל אביב ושנתיים בצרפת עקב שירותו של אלוף, וחזרה לירושלים ב־1970. הראבן פרסמה מגיל צעיר שירים, סיפורים ורשימות עיתונאיות ותרגמה מאנגלית ומפולנית. היא שימשה כתבת צבאית במלחמת ההתשה ובמלחמת יום הכיפורים והייתה ממקימי "שלום עכשיו". הראבן הייתה חברת האקדמיה ללשון העברית מ־1979 וזכתה בפרסים על כתיבתה הבלטריסטית והפובליציסטית. שולמית הראבן נפטרה ב־25 בנובמבר 2003.

הסיפורת של הראבן כוללת שלושה קובצי סיפורים, רומן קצר ושלוש נובלות, וכן סיפורים קצרים שפורסמו בעיתונות ובכתבי עת. חלק מהסיפורים פורסמו בכתבי עת ספרותיים ובעיתונות היומית, ולחלקם יש גרסאות שונות, לעתים בשם שונה. סיפורים נוספים שפורסמו בעיתונות לא קובצו בספרים. את חלקם איתרתי במהלך המחקר, והם נמצאים כיום בארכיון שולמית הראבן במכון "הקשרים" באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. שלושה מהם מצורפים כנספח לספר זה.⁹

9 אני מודה למשפחת הראבן על הסכמתה לפרסם את הסיפורים.

מכיוון שהראבן כתבה בעיתונים שונים במשך חמישה עשורים דרושה עוד עבודת ארכיון לאיתור סיפורים נוספים. הראבן פרסמה גם ספרי שירה, מסות, תרגומים, מותחן אחד וספרים לילדים. בשנת 2002, שנה לפני מותה, יצא לאור קובץ ובו מבחר מיצירתה הבלטריסטית והעיונית שכותרתו "ימים רבים, אוטוביוגרפיה".

הן אופן הכתיבה של הראבן והן הרדיקליות של התפיסות המוצגות בחלק מהסיפורים חרגו מאופק הציפיות של המבקרים ומהדרך המקובלת לקרוא פרוזה באותה עת, לפחות עד פרסום הנובלות המרכיבות את "צמאון" בשנות השמונים והתשעים. הראבן לא ענתה על ציפיות המבקרים לריאליזם פסיכולוגי, וגם לא לאקספרסיוניזם או לסימבוליזם. חלק מהמבקרים טענו שעיקר כוחה בתיאורים יפים, אך חסרים בכתיבתה תכנים בעלי חשיבות חברתית. על התקבלותה המוקדמת של הראבן אפשר ללמוד ממקומה ביצירתה ההיסטוריוגרפית המונומנטלית של גרשון שקד.¹⁰ מבחינה כרונולוגית שייכת הראבן (שנולדה ב־1930) ל"דור המדינה", אך שקד מעיר כי "דווקא הסופרות של דור זה, [...] הן הן ההוכחה הברורה שהגבולות המוסכמים והבטוחים בין ה'דרורות' הם מלאכותיים והמיתארים מטושטשים יותר מכפי שהם נראים לעיניים הנוטות לסכימטיזציות חדות וחלקות". שקד מעיד על נזילותם של הגבולות הדוריים, אך מסמיך את הראבן לסופרות בלבד.¹¹ הוא ממקם את הראבן בין הסופרים הריאליסטיים, אך מעיר כי "ברומה ליהודית הנדל יכלה גם שולמית הראבן להופיע באחד הפרקים הבאים הדין באסכולה האימפרסיוניסטית".¹² הערה זו מעידה כי הראבן לא התאימה למסגרות המוכנות מראש של הביקורת. שקד מסמן את האפשרות לקרוא את סיפוריה ביותר מאופן אחד, אך במישור אחר הוא מתייג אותה מראש כסופרת-אשה. "הבנתה של הראבן בעולמן של נשים ותודעתן (או אי־תודעתן) העצמית, לפני

10 שקד, הסיפורת, עמ' 128-136.

11 שם, עמ' 128. שקד מתייחס ליהודית הנדל, לעמליה כהנא-כרמון ואפילו ליונת סנד (שלמעשה כתבה אז רק ביחד עם אלכסנדר סנד).

12 שם, עמ' 380, הערה 178.

שנתגבשה בארץ ספרות פמיניסטית, גדולה למדי", טוען שקד, אך ההנמקות הפסיכולוגיות שלה "לוקות בחסר" לדעתו. "כל הסיפורים מדגישים היבטים מעניינים למדי בעולמן [של נשים] ומאירים הוויות הנראות כשוליות מנקודת מבט גברית" ו"ההתפתחות ההיסטורית [...] מוצגת תמיד משקף אנושי מוגבל".¹³ לדעתו של שקד הפרספקטיבה של הראבן מוגבלת, שולית ונשית. רק לאחרונה כתבה שמרית פלד כי "מה שנתפס בעיני שקד כחולשה של יכולת התיאור של הראבן, שאינה נסמכת על מטפורה אחידה, הוא למעשה ביטוי פואטי של יחסים מורכבים בין לאומיות למגדר".¹⁴ רק הנובלה "שונא הנסים", שאותה הוא מכנה "ראינטרפרטציה מדרשית" לתנ"ך, זוכה להערכה מסוימת. טענות דומות השמיעו גם מבקרים אחרים, את חלקם אזכיר בהמשך.

בין הראשונים שהעריכו את הסיפורת של הראבן היה ראובן צור, שהוציא לאור את קובץ סיפוריה הראשון "בחודש האחרון" (1966). על קובץ זה כתב גבריאל מוקד כי הוא "מהווה חג לאוהבי הפרוזה הישראלית הצעירה", והוא משבח את הליריות המשולבת באחריות ובמהימנות.¹⁵ "בחודש האחרון" כולל אחד עשר סיפורים, שרובם עוסקים באנשים החיים "כאן ועכשיו", בירושלים או בתל אביב בשנות החמישים והשישים. סגנון הכתיבה מגוון מאוד, ולכמה מהסיפורים אופי ניסיוני או דידקטי מדי. כך "אורניתוסייד", שבו מוצאים להורג ציפורים ולאחר מכן גם אנשים, הוא משל שקוף למדי, מעין פרפרזה על שירו של מרטין נימלר "לא הרמתי את קולי" ("תחילה לקחו את הקומוניסטים..."). "מלצרים גבוהים" ו"השליח" מותחים ביקורת בוטה וגלויה מדי על תעשיית הפרסום ועל "תעשיית" איסוף התרומות, בהתאמה. אך בקובץ גם סיפורים מורכבים ובשלים, ובהם "חורף של מלך הקלפים" המספר על אהבתם של נערה צעירה ועיתונאי מבריק וחולה נפש, ו"הדורות

13 שם, עמ' 131-132.

14 פלד, הריבון הישראלי, עמ' 91.

15 מוקד, גילוייה של מספרת.

הגדולות", סיפור פואנטה מבריק על יהודי ורשה ערב הכיבוש הנאצי.

"רשות נתונה" יצא לאור ב־1970 ובו חמישה סיפורים: "ביקיני" ו"שאלה של זהות", העוסקים בדרכים שונות בחייהם של פליטי מלחמה; "שיקספיר", המתיחס לגירוש הפלסטינים משכונת קטמון בירושלים ב־1948; "מלכותה הקצרה של מרגלית עזר", שנושאו חיי נישואין ובגידה; ו"ימי צינה בראי המוצק", שהמספרת בגוף ראשון שלו חווה טראומה כפולה כבת הדור השני לשואה שעוברת פגיעה מינית.¹⁶ ספר זה הוא המוחמץ ביותר בין ספריה של הראבן. אברהם הגורני אמנם מחמיא ל"רשות נתונה" על "איכות אמנותית גבוהה", אך מבקר אותו – באותו אופן מוכר – על היעדר "התעמקות יתרה בשאלות לאום, דת ומוסר". בסיפור "ימי צינה בראי המוצק", למשל, הוא רואה "נימה של הומור סלחני".¹⁷ הסיפור כולל תיאור של פגיעה מינית חוזרת של גבר מבוגר בנערה צעירה. איש מהחוקרים המעטים שכתבו על סיפור זה לא התייחס לסצנת האונס, המתוארת בדרך שאינה מותירה מקום לספק. גם אופן הכתיבה של הראבן לא התאים לציפיות המבקרים. למבקרים, שחיפשו "מבני עומק", ריאליזם פסיכולוגי ודמויות "טיפוסיות", נראתה כתיבתה שטחית, והם לא היו ערוכים לכתיבה מסוג אחר.

ב־1972 יצא לאור "עיר ימים רבים", רומן (או נובלה ארוכה) המציג שלוש משפחות בירושלים המנדטורית: משפחה ספרדית ירושלמית, משפחה ערבית ומשפחתו של עולה מגרמניה. הספר זכה כאמור להצלחה ואף להתייחסות רחבה יותר של הביקורת, אך שוב היו מבקרים שראו בתיאורי העיר היפים התרשמויות שטחיות גרידא. לרעת יוסף אורן, לדוגמה, אין הצדקה לכתיבת הספר, אופן הכתיבה מעיד על שטחיות, והניסיון לכתוב באופן כזה על ירושלים "שנחצבה מסלעי קדומים העומדים לעד" מוביל לתוצאה מגוחכת.¹⁸

16 לניתוח מקיף של סיפור זה ראו בלבן, ארמון המראות.

17 הגורני, רשות נתונה.

18 אורן, ירושלים.

לעומתו אמנן הדרי קורא את הספר כאלגוריה רליגיוזית שבה שרה אמריליו מגלמת את ירושלים וגם את כנסת ישראל ודון יצחק, אביה, את האל(!).¹⁹ בין קצוות אלו נמצא מבקרים אחרים המשבחים את יכולתה של הראבן לתרגם את אוירת העיר למילים – שבחים שמבטאים את הגישה הרווחת שראתה בהראבן סופרת של "אווירה".²⁰ בחלק מהביקורות בולטות תבניות אידיאולוגיות, כגון אברהם בלאט שמתייחס לבית אמריליו "הפולקלוריסטי והלבנטיני" לעומת משפחת ברזל האשכנזית "התרבותית" ומתעלם לחלוטין מהמשפחה הערבית בסיפור.²¹ הספר תורגם לכמה שפות, והביקורות בחו"ל היו אוהדות הרבה יותר. נאן פינק בארצות הברית והסופר מוריס פרחי בכריטניה, למשל, משווים את ירושלים של הראבן לדבלין של ג'וזס ולארכסנדריה של לורנס דארל.²² שנים רבות אחר כך טענה יעל פלדמן שהראבן הקדימה את זמנה בתפיסות הפמיניסטיות המתבטאות בסיפורים ובכתיבה על הדור השני לשואה.²³ לדעתי, הראבן לא הובנה כראוי גם בתחומים נוספים, כשתיארה פגיעה מינית בנערה צעירה, כשיצרה מספרות לא מהימנות הסובלות מפוסט־טראומה או ממחלת נפש, וגם כשכתבה על פלסטינים שאינם מתאימים לדימוי "הפלאח" או הברווי שרווח באותה עת.

מאז שנות השמונים זכתה הראבן לא רק לביקורות חיוביות יותר אלא גם למחקר אקדמי של ממש, אם כי עדיין מצומצם מאוד. ב-1980 יצא לאור הקובץ "ברידות", ובו שישה סיפורים שונים מאוד זה מזה הסובבים סביב הברידות כתמה מארגנת. "ברידות" ו"שעתיים על הכביש" עוסקים בנשים שנישואיהן נהרסו; "כסאות הקש שלי" ו"אהבה בטלפון" מציגים אנשים שאינם מסוגלים לאהוב; ו"העד"

19 הדרי, עיר ימים רבים.

20 בושס, ירושלים; בלאט, ירושלים.

21 בלאט, שם. פולקלור נחשב בעיני בלאט לתרבות נחותה, והלבנט לנחשל ופרימיטיבי.

22 פינק, ירושלים; פרחי, קולו של הלבנט.

23 פלדמן, ללא חדר משלהן, עמ' 121, 142.

ו"בדמדומים" עוסקים בזיכרון השואה. "בדידות" תורגם לאנגלית וזכה לביקורות אוהדות בארץ ובחו"ל. בעיקר זכה לשבחים הסיפור "בדידות", המתאר בריאליזם פסיכולוגי אשה בודדה הסובלת מניכור בחיי הנישואין. זהו נושא מוכר, לכן היה קל יותר למבקרים להתייחס לסיפור זה ולא, למשל, ל"אהבה בטלפון" האניגמטי. גם "העד" ו"בדמדומים" זכו להתייחסות מחקרית משמעותית, אם משום שהם עוסקים במפורש בשואה ואם משום שיש בהם מסרים ברורים מאוד. בין החוקרים שעסקו בסיפורים אלו ראוי לציין את רחל פלדחי ברנר, אשר עוסקת ביחסה של החברה הישראלית לשואה ולניצולי השואה כמו שהוא משתקף בארבעה סיפורים של הראבן.²⁴

הנובלות המקראיות "שונא הנסים", "נביא" ו"אחרי הילדות" (המרכיבות את הטרילוגיה "צמאון") סימנו מפנה תמטי וסגנוני ביצירתה של הראבן. "שונא הנסים" הוא סיפור מחדש של יציאת מצרים; "נביא" מספר על כיבוש הארץ המסופר בספר יהושע מנקודת מבטו של גבעוני; ו"אחרי הילדות" מתרחש באזור נחל צין בתקופת השופטים. הנובלות עוררו עניין רב ושימשו נושא למחקר רציני ובהיקף גדול הרבה יותר מכל היצירות הקודמות של הראבן. הנובלות הושוו, שלא בטובתן, עם יצירותיהם של דוד פרישמן ומשה שמיר. ההתמודדות עם המיתוסים המקראיים המכוננים ויצירת לשון ייחודית, מקראית-למחצה, זכו לשבחים רבים אך גם לביקורת. במרכז הדיון עמדו הולדת המונותאיזם והיחס לדת, לנס ולמיתוס.²⁵ אחרים ראו בטרילוגיה – ובצדק – ביקורת, או "מדרש", של המיתוס הלאומי שבבסיס הציונות של ימינו.²⁶ רנן עומר-שרמן קורא את הטרילוגיה קריאה רדיקלית ורואה בה חתירה תחת "הנחות היסוד הציוניות [...] שממשיכות לאפיין את עבודותיהם של רבים מעמיתיה הספרותיים

24 לדוגמה, פלדחי ברנר, חבלי הלידה; הנ"ל, תגובות.

25 כך למשל, אלבוים, סיפורים כמדרש; הר, מעשה ומחשבה; שיינפלד, עוצמת הדברים; סוסקין אוסטריוקר, שונא הנסים; ללצ'וק, כנען.

26 פלדמן, ללא חדר משלהן, עמ' 170; שחם, ערך בגבעון; שמיר, חצוב בסלע; נווה, בימים ההם.

אפילו בשמאל הציוני".²⁷ מבקרים רבים עוסקים בחריגות של הדמויות המרכזיות ב"צמאון" ורואים בכתיבה מנקודת מבטו של החריג, זה שנפלט מהחברה, עמדה מוסרית בסיסית בטרילוגיה. הנובלות ספגו גם ביקורות שליליות, חלקן חריפות למדי. מבקרים אחדים טוענים שהלשון היפה, "מילים נבחרות" כהגדרתו של אמנון נבות, אינה יוצרת סיפור אמיתי, עוצמה אפית או רגש משכנע, ושהנובלות דידקטיות מדי.²⁸ עם זאת, רבים משבחים את לשון הטרילוגיה, המצטיינת בשילוב מיוחד בין לשון המקרא ללשון ימינו ובמוחשיות רבה.²⁹ ובניסוחו הקולע של משה בר-אשר, נשיא האקדמיה ללשון העברית: "הראבן מפרשת את המקרא בספרה 'צימאון' פירוש נראה ונשמע ומורח ונטעם וממושש בחושים".³⁰

הראבן הקפידה מאוד להפריד בראיונות "בין ביוגרפיה לביבליוגרפיה" וטענה להפרדה מוחלטת בין כתיבתה הפובליציסטית לכתיבתה הבלטריסטית.³¹ הסתייגות אחרת משימוש בחומרים חוץ-ספרותיים מעלה אבנר הולצמן, הטוען שסיפוריה של הראבן מורכבים יותר מהפובליציסטיקה שלה.³² למרות זאת, הן הכמות והאיכות של מסותיה של הראבן והן הביוגרפיה המיוחדת שלה הובילו כמה חוקרים להישען על מידע חוץ-ספרותי. סטנלי נאש בוחן את עיצוב הדמויות בסיפורת של הראבן הן בהתייחס לביוגרפיה שלה, כמי שהייתה ילדה מהגרת שנמלטה מהשואה, והן על רקע דעותיה כפובליציסטית. נאש מייחס את רגישותה לאחר ולשולי לביוגרפיה האישית שלה ומסביר בכך את מאבקה למען סובלנות וקבלה של האחר והחריג.³³ הילדה

- 27 עומר-שרמן, ישראל בגלות, עמ' 35-47, 55 (התרגום שלי).
 28 הולצמן, מלאכת צורך; וולף, לצפות; נבות, במילים נבחרות; רשת, אחרת הילדות.
 29 אבישי, רוכדי לשון; אברון, הלשון; דיקסטיין, צימאון.
 30 בר-אשר, צימאון.
 31 בסר, לשיר מגבלה; עברון, אוויר; ש' שפרה, מאבק על שפיות; תורן, קונסנסוס.
 32 הולצמן, מקומות נפרדים.
 33 נאש, דמויות.

האינטליגנטית והרגישה שחוותה את מוראות המלחמה (אם כי לא את השואה!), כמו שנרמז בסיפור "הדרודות הגדולות" ומתואר במפורש בסיפור "מהגוני"³⁴, הגיעה לירושלים בגיל תשע כבת מהגרים. אף ששלטה בשפה העברית עוד מוורשה ודאי לא נחשכו ממנה קשיי הקליטה בחברה ה"צברית". בגלל זה, טוען נאש, מבטאים הסיפורים והמאמרים הבנה מיוחדת של המוחלש והזדהות עמו, סובלנות, נטייה לחרוג מקונפורמיות אך גם אופטימיות. הוא מצביע על חוסר היכולת להסתגל שמאפיין גיבורות שונות בסיפורים, כמו דולי מ"בדידות" ודליה מ"ימי צינה". גם יהודית נווה מדגישה את הפן הביוגרפי וקובעת שכתבתה של הראבן מושפעת מחוויות הילדות במלחמה ולאחר 1980 – ממלחמת לבנון.³⁵ ב-2002 סימנה הראבן עצמה את הקשרים בין כתיבתה לביוגרפיה שלה כאשר ערכה והוציאה לאור את הקובץ "ימים רבים, אוטוביוגרפיה" הכולל סיפורים ושירים לצד רשימות ומאמרים פובליציסטיים. יפה ברלוביץ מנתחת את הפן האוטוביוגרפי בטקסטים שנכללים ב"ימים רבים, אוטוביוגרפיה" וביצירות מספר הביכורים של הראבן (אז ריפתין) "שירים מפנת הרחוב".³⁶ ברלוביץ מראה כיצד הראבן המהגרת מבקשת בתחילה להזדהות עם הזהות הקולקטיבית, ה"אנחנו" הישראלי, ובהמשך ליצור לעצמה זהות ילידית משלה. אפשר להסכים עם הקביעה הבסיסית של נאש, נווה וברלוביץ שחוויות אישיות מסוימות משוקעות בסיפורים ומשפיעות על עמדת המחברת. עם זאת, ייחוס העולם המיוצג בסיפורים לנתונים ביוגרפיים הוא בעייתי, ולא רק מכיוון שהמידע שבידינו חלקי מאוד. ההשוואה בין הדמויות לביוגרפיה האישית של הכותבת היא חרב פיפיות, מכיוון שהתובנות והמשמעויות העולות מהסיפורים הטעונים והרחוסים של הראבן רחבות וחשובות בהרבה מהשאלה אם הן נובעות מטראומות ילדות של הסופרת הביוגרפית. השוואה זו פוגעת באוטונומיה של היצירות ומחלישה את המשמעות

34 הראבן כללה את שני הסיפורים ב"ימים רבים, אוטוביוגרפיה".

35 נווה, בימים ההם.

36 ברלוביץ, העצמי הילדי.

של ייצוגן של דמויות אחרות ומודרות בסיפורים. עם זאת, הטענה הכללית בדבר רגישותה של הסופרת היא טענה קבילה ונכונה, גם מעבר להנמקה הביוגרפית. ייאמר לזכותם של החוקרים הנזכרים – נאש, נווה, פלדחי ברנר וברלוביץ – שקריאותיהם מעוגנות בטקסטים עצמם והביוגרפיה משמשת להם כלי עזר בלבד.

יעל פלדמן היא, ללא עוררין, החוקרת החשובה ביותר של הראבן. בפרקים המוקדשים להראבן בספרה "ללא חדר משלהן: מגדר ולאומיות ביצירתן של סופרות ישראליות" ובמאמרים רבים נוספים בוחנת פלדמן את הפרוזה של הראבן על רקע עמדותיה של וירגי'ניה וולף כלפי פמיניזם בכלל ונשים סופרות בפרט.³⁷ ב"עיר ימים רבים", טוענת פלדמן, יוצרת הראבן גיבורים אנדרוגיניים ושוויון חוצה-מגדר ומבחינה זו "זהו רומן שהקדים את זמנו".³⁸ אולם אופציה אופטימית זו קורסת בעת מלחמה, והגיבורים חוזרים לדפוסים מגדריים מסורתיים. פלדמן מנתחת את דמויות הנשים גם בכמה סיפורים נוספים. היא עומדת על הקשרים למיתוסים המכוננים של היהדות, ובייחוד העקידה, ומזהה ביצירות השקפת עולם ברורה, פוליטית ופמיניסטית, המתחזקת ביקורת חריפה על החברה בישראל. גם אליסיה סוסקין אוסטריקר ויפה ברלוביץ קראו כמה מסיפוריה של הראבן קריאה פמיניסטית.³⁹ ניתוחיהן של פלדמן, ברלוביץ וסוסקין אוסטריקר מאירים היטב את הפן המגדרי ביצירתה של הראבן.

הפער בין הביקורת בארץ ובחו"ל לא נעלם כליל עם השנים. בעוד מוריס פרחי מכתיר את הראבן כ"קול אמיתי של הלבנט", במאמר המבוסס על סיפורים ומאמרים גם יחד, האשימו נסים קלדרון ויוחאי אופנהיימר את הראבן ב"אוריינטליזם מתקתק" ונוסטלגיה.⁴⁰

37 רשימה חלקית: פלדמן, אנדרוגיניות; הנ"ל, אנטומיה של חירות; הנ"ל, כמו ידינו; הנ"ל, המרד הנשי; הנ"ל, חשבון נפש; הנ"ל, מיתוס האלימות; הנ"ל, פמיניזם בלתי מכוון; הנ"ל, פמיניזם במצור; הנ"ל, תהילה ויגון.

38 פלדמן, ללא חדר משלהן, עמ' 140.

39 ברלוביץ, לקרוא את ירושלים; סוסקין אוסטריקר, שונא הנסים.

40 פרחי, קולו של הלבנט; קלדרון, פלורליסטים; אופנהיימר, מעבר לגדר.

אולי מאחר שמדובר במחקרים רחבי היקף, הסיפורת של הראבן אינה זוכה בהם לעיון מדוקדק. נראה אפוא שלמרות כמה מחקרים מאוחרים (פלרמן, פלדחי ברנר, עומר-שרמן, נאש, נווה וברלוביץ) ולמרות התקבלותן המוצלחת יותר של הנובלות המקראיות, עדיין לא זכתה הסיפורת של שולמית הראבן למקומה הראוי בקנון העברי; קל וחומר הסיפורים המוקדמים, שכאשר יצאו לאור לא הוקדש להם מחקר רציני והביקורת עדיין לא הייתה בשלה להבין את הרעיונות הרדיקליים שהובעו בהם ואת דרכי עיצובם. חלפו שנים, הסיפורים נשכחו מלב, וגם המחקר המאוחר לא הקדיש להם את תשומת הלב הדרושה. הסיפורת של הראבן לא נידונה מעולם כקורפוס שלם, בעל פואטיקה ותמטיקה ייחודיות. לסיכום ראויים להישמע דבריו של יעקב אלבוים, שנכתבו אמנם על "צמאון" בלבד:

חידה היא לי מדוע סיפורי מופת אלה של שולמית הראבן לא זכו למקומם הראוי בספרות העברית החדשה. אני בטוח כי [...] יעמוד להם כוחם מול אופנות מתחדשות לבקרים. אופנות אלו הן אולי שמנעו את הצגתה הראויה של הטריילוגיה על ידי כותבי רצניות ועל ידי מבקרים בעלי תבניות, שלא מצאו כנראה תבנית לשבץ בה יצירה מפתיעה ומיוחדת זו.⁴¹

ניתוח ייצוגי החושים ככלי פרשני

כדי להתמודד עם הקשיים שמציבה הראבן בפני קוראיה נעזרתי בניתוח של ייצוגי החושים בסיפורים. ייצוגי החושים זכו עד היום להתייחסות מעטה במחקר הספרותי, ומעט המחקר הקיים עוסק בעיקר בראייה ובשמיעה.⁴² במהלך המחקר פיתחתי כלי פרשני ששם דגש מיוחד על אופני ייצוגם של חמשת החושים בטקסט הספרותי.⁴³

41 אלבוים, סיפורים כמדרש.

42 היוצאים מכלל זה מעטים, לדוגמה, הרטל, תפיסה חושית.

43 ראו בלבן, קולות; הנ"ל, מימיזיס כפול; הנ"ל, ריח ורוח.